

PRESENTACIÓ

Els museus, la innovació i la formació
històrico-educativa del professorat¹
*Museums, innovation and historical-educational
teacher training*

Giordana Merlo
giordana.merlo@unipd.it
Università degli Studi di Padova (Itàlia)

Sara González Gómez
sara.gonzalez@uib.es
Universitat de les Illes Balears (Espanya)

La tradicional atenció dels historiadors de l'educació cap als discursos teòrics de la pedagogia contemporània, o l'ús predominant de fonts de recerca de caràcter administratiu i/o polític, n'ha desplaçat el focus, en els últims temps, cap a les fonts materials de la pràctica escolar i les seves representacions. Objectes, mobiliari, llibres, quaderns, material didàctic, jocs i joguines, entre altres elements, cobren especial importància com a patrimoni cultural relacionat amb la vida ordinària de l'escola i tot el seu entramat; un quefer quotidià que es desenvolupa i especifica en una pluralitat de contextos socioeconòmics, polítics i territorials que s'entrellacen en un diàleg constant amb el marc institucional i nacional de l'espai en el qual se circumscriuen.

¹ Aquest número monogràfic s'inscriu dins de les primeres accions desenvolupades en el marc del projecte titulat «Història pública de l'educació a Espanya (1970-2020). Percepció social, memòria col·lectiva i construcció d'imaginari sobre els docents i les seves pràctiques» (PID2020-113677GB-I00 / *AEI / 10.13039/501100011033).

Aquests elements formen part d'aquesta denominada com a «caixa negra» de la cultura de l'escola i en ells resideixen probablement uns certs testimoniatges de la «gramàtica de l'escolarització» de la qual parlen alguns historiadors de l'educació. Uns materials, tal com planteja Escolano Benito,² que són expressió alhora de l'*habitus* professional dels ensenyants i dels estereotips en què s'han socialitzat els subjectes.

Durant els últims anys s'ha promogut, amb una certa intensitat, la creació i/o reorganització de museus d'història. Llocs en els quals aquests elements i materials dels quals parlem tenen una especial rellevància. Els museus estan destinats a ser espais aglutinadors de fonts, testimoniatges de la veritat, capaçs de contar una història educativa entesa com un equivalent col·lectiu d'una memòria comuna. Es tracta de mantenir una memòria que, en paraules d'Antonio Viñao, «ensenya i de la qual, conscientment o inconscientment, s'aprèn».³ Els museus, per tant, són educació en si mateixos⁴ i, tal com recull Rubio Mayoral, el museu ha d'estar preparat de manera adequada per a exhibir el patrimoni, és a dir, ha de tenir una raó de ser.⁵ D'aquesta manera, si el museu de l'educació i/o l'escola actua com a catalitzador d'un discurs sobre la consciència d'identitat d'una comunitat o d'una nació, el museu ha de convertir-se també en el «protagonista» de la innovació educativa i pedagògica del món de l'ensenyament en el seu conjunt.

Els museus pedagògics⁶ ens ofereixen una infinitat d'oportunitats per a arribar a la societat en general com a aparador social i historicoeducatiu, però també per a formar, de manera concreta, als nostres professionals del camp de l'ensenyament i l'educació en general. Per fortuna, d'acord amb el que

² ESCOLANO BENITO, A. «El patrimonio material de la escuela y la Historia de la Educación», SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA DE LA EDUCACIÓN. *El patrimonio histórico-educativo y la enseñanza de la historia de la educación* [Cuadernos de Historia de la Educación n. 6]. Madrid: Sociedad Española de Historia de la Educación, 2009, p. 8.

³ VIÑAO FRAGO, A. «Memoria escolar, magisterio republicano y patrimonio histórico-educativo». *Andalucía educativa*, n. 64 (2007), p. 7.

⁴ GÓMEZ GARCÍA, M. N. (2003): «Acerca del Concepto de Museo Pedagógico: Algunos Interrogantes». *Etnohistoria de la Escuela. XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación*. Burgos: Universidad de Burgos, 2003, p. 817-829.

⁵ RUBIO MAYORAL, J. L. «Museos pedagógicos y experiencias educativas. Apuntes de futuro», SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA DE LA EDUCACIÓN. *El patrimonio histórico-educativo y la enseñanza de la historia de la educación* [Cuadernos de Historia de la Educación n. 6]. Madrid: Sociedad Española de Historia de la Educación, 2009, p. 95.

⁶ RUÍZ, Julio. «Historia y museología de la educación. Despegue y reconversión de los museos pedagógicos», *Historia de la Educación*, 25 (noviembre, 2013), p. 271-290.

plantegen Álvarez, Dávila i Naya, els museus s'estan convertint en un recurs excel·lent per a l'ensenyament, la recerca i la posada en comú del patrimoni historicoeducatiu, alhora que estan innovant el discurs historiogràfic i educatiu.⁷ Hi ha moltes maneres de pensar el museu pedagògic, d'entre les quals ens permetem esmentar les plasmades per Álvarez en el text titulat «El museu pedagògic: aparador cultural i laboratori d'aprenentatge sobre el patrimoni històric educatiu»:⁸ a) el museu és un espai narratiu, literari, poètic i estètic que permet estudiar, pensar, sentir i projectar la història de l'escola des del present; b) el museu és un habitacle especialment sensible i sensitiu, que permet acariciar les lectures escolars de l'ahir interpretant-les des del present; c) el museu és un reportatge fotogràfic del passat i del temps escolar; d) el museu és un escenari cinematogràfic sobre l'educació i la seva història; e) el museu és un arxipèlag imaginari sobre la història de l'educació; f) el museu és un jaciment ritualitzat d'arqueologia escolar; i, en definitiva, un espai que ens permet viatjar al passat de l'educació.

El present monogràfic se suma a altres treballs amb els quals ja s'ha començat a mostrar la tasca desenvolupada en els museus com a instruments d'innovació pedagògica i formació historicoeducativa del món de l'ensenyament, de cada ordre i grau, oberts a testimoniatges i experiències de la pràctica escolar actual. Si ja des de la segona meitat del segle XIX s'havien anat creant a tot Europa diferents museus pedagògics com a resposta als nous corrents de sensibilització que hi havia sobre aquest tema en relació amb la formació del professorat, i amb la consideració de l'educació com a factor bàsic per al progrés dels pobles,⁹ avui dia resulta clau que es continuïn renovant i innovant en la formació de docents i professionals del món de l'educació. Per aquest motiu, en tot moment, aquesta recopilació d'articles s'origina sota la concepció que aquest tipus d'entitats museístiques poden col·laborar de manera notable en la formació de mestres, promovent el coneixement històric. Després de l'abandonament del pla d'aprenentatge passiu i mnemònic, els museus són

⁷ ÁLVAREZ, P.; DÁVILA, P.; NAYA, L. M. «Education museums: historical educational discourse, typology and characteristics. The case of Spain», *Paedagogica Historica*, 53-6 (2017), p. 827-845. doi: 10.1080/00309230.2017.1392991

⁸ ÁLVAREZ, P. «El museo pedagógico: escaparate cultural y laboratorio de aprendizaje sobre el patrimonio histórico educativo», SÁIZ GÓMEZ, J. M. *El Patrimonio histórico educativo: Memorias de ayer y reflexiones de hoy*. España: Gobierno de Cantabria, Consejería de Educación y Formación Profesional, 2021, p. 35-52.

⁹ PERALTA JUAREZ, J. «El Museo pedagógico y del niño, referente en formación e innovación educativa», *Idea La Mancha: Revista de Educación de Castilla-La Mancha*, 1 (2005), p. 250-256.

capaços de moure's dins de l'horitzó de les estructures narratives de significat i poden ajudar a activar processos autònoms de comprensió del passat, (re) fundant la història i la consciència cívica d'una comunitat.

En aquest monogràfic es mostren experiències educatives actuals mitjançant les quals s'han emprat els museus pedagògics com a espais per a la formació de mestres i la innovació educativa. Es reflexiona, en el pla teòric, sobre les connexions del museu amb la història pública i la història social i, també, es rescaten alguns exemples de museus del passat que tingueren una clara significació en el món docent i de l'educació.

El monogràfic s'obre amb el treball de Pablo Álvarez i María José Rebollo (Universitat de Sevilla), que fan valer la tasca desenvolupada pels museus pedagògics universitaris (MPU), entesos com a entitats capaces de moure's dins de l'horitzó de les estructures narratives de significat i amb potencialitat per a ajudar a activar processos autònoms de comprensió del passat, fundant la història i la consciència cívica d'una comunitat, tal com afirmen els autors en el seu text. De manera concreta, se centren en els MPU i el seu potencial per a col·laborar en la formació inicial del professorat, promovent l'imprescindible coneixement sobre el passat de l'educació i contribuint al fet que aquests futurs professionals interioritzin el valor del patrimoni educatiu de cara a assumir una responsabilitat personal historicoeducativa envers el llegat material i immaterial de l'educació, la seva conservació, difusió i divulgació. El lector trobarà en aquest article un estudi i descripció de l'elenc d'activitats didàctiques desenvolupades des del Museu Pedagògic de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Sevilla (Espanya) entorn de quatre eixos fonamentals: docència, recerca, difusió i professionalització.

A continuació, es presenta l'article de Mirella D'Ascenzo (Universitat di Bologna) que destaca la presència d'alguns museus en el context italià. Uns museus que van sorgir de la necessitat d'identificar llocs on les noves fonts de la cultura material de l'escola i de l'educació poguessin ser recol·lectades, preservades i potenciades, no sols per a preservar-les de l'oblit sinó per a convertir-se en un recurs per a la recerca i la docència. La trobada amb la materialitat escolar i educativa del passat obre la possibilitat de superar el nivell superficial d'una història de l'escola i la professió docent «ideal» o «legal», per a penetrar en nivells estratigràfics cada vegada més profunds de la història dels currículums escolars, els programes educatius, les publicacions escolars, etc., i adquirir així aquesta dimensió històrica de la institució escolar i de la professió docent que sembla necessària per a no quedar atrapat en el present, consistent en «descobriments» i innovacions pedagògiques que, moltes vegades, sota la

mirada de l'historiador de l'escola i de l'educació, apareixen «ja vistes». D'aquí l'atenció centrada en experiències innovadores de docència universitària orientades a la formació del professorat. En particular, Mirella D'Ascenzo se centra en l'exposició de les possibilitats educatives inherents al material escolar present en el Museu Educatiu «Luigi Bombicci» a Bolonya, explicant com la cultura material de l'escola i el patrimoni educatiu històric, fins i tot en l'absència de museus específics, pot contribuir a la construcció d'una dimensió històrica de l'escola i de l'ensenyament, imprescindible per a una professionalitat docent crítica, basada en el coneixement i la consciència de l'evolució històrica dels processos formatius, de la cultura material de l'escola i de l'ensenyament de l'ahir per a l'avui i per al demà.

En la mateixa línia se circumscriu el treball de Francesca Davida Pizzigoni (Universitat de Torí), que centra la seva atenció en el museu de l'escola i la possible contribució al desenvolupament professional de la categoria docent. Si l'estudi del patrimoni escolar en la fase de formació inicial del futur docent s'ha introduït amb èxit des de fa alguns anys en l'oferta formativa de diverses universitats i si molts museus de l'escola dependents de les realitats universitàries ofereixen moments de formació, reflexió, estudi en profunditat dirigit als docents en servei, la reflexió sobre si i com un museu escolar –per tant creat dins de l'escola individual a través de la reivindicació del seu patrimoni escolar– pot contribuir a aquesta pràctica d'estudi i reflexió continuus que converteix al docent en un reflexiu practicant capaç d'aconseguir un desenvolupament professional. Té el museu de l'escola la capacitat de donar suport a la formació en servei mitjançant la qual el professor es transforma en investigador i amplia els seus coneixements i habilitats precisament a través de l'acció amb el museu de l'escola? La investigadora, referint-se a l'experiència adquirida en els últims 10 anys a Torí (Itàlia) a través del projecte titulat «Vols construir el teu museu escolar?» i la xarxa d'escoles que s'ha creat al seu voltant, fa explícit el paper del museu escolar en la formació contínua dels professors. En particular, il·lustra la ruta de formació inicial i contínua sobre la temàtica del patrimoni historicoeducatiu proposat als docents que s'adhereixen al projecte i tracta de traçar un possible model d'ús del museu escolar com a motor d'innovació pedagògica i educativa a través de formació de professors.

Partint de la necessitat constant que existeix a l'hora d'establir noves vies de diàleg entre el passat i el present, es presenta el treball d'un nodrit grup d'investigadors de la Universitat de Vic. Collelldemont, Casanovas, Carrillo, Cercós, Padrós i Simó-Gil reflexionen sobre una sèrie d'elements conceptuals presents en una de les últimes propostes desenvolupades pel MUVIP (Museu

Universitari Virtual de Pedagogia) i el CRED (Centre d'Estudis i Recerca en Educació). Un projecte enfocat a descobrir les trajectòries biogràfiques de persones significades en la comunitat, combinant el treball amb professorat jubilat, investigadors en actiu i alumnes dels graus de mestres i educació social, i posant l'atenció en tots dos vessants, l'investigador i el docent. Com a via per a trobar noves maneres de comunicar la memòria i la història des del museu i des de la universitat, els investigadors prenen la idea del museu de carrer, aquell que involucra el que esdevé en l'espai públic, com una finestra per a començar a mirar el món i no un discurs estàtic i preestablert. Aquestes finestres, ens diuen els autors, actuen com una metàfora de la necessària comunicació entre museu, carrer i ciutadania i recorden que els museus educatius no poden ser espais tancats en si mateixos. Tot això sota la convicció que les fronteres entre art, museus, educació, patrimoni i memòria són bastant fràgils, aspecte que impulsa a dur a terme propostes que permetin interrogar la ciutadania sobre el seu passat, per a comprendre'n un poc més el present i actuar per a millorar el futur col·lectiu.

Per la seva part, Giordana Merlo (Universit  di Padova), reconeixent que la millora del coneixement històric en el camp de l'educació i la professionalitat educativa ja no pot posposar-se, identifica un possible mètode d'intervenció en el replantejament del museu com un lloc d'innovació pedagògica, un terreny conceptual i operatiu per a la construcció d'una comunitat educativa, un espai per a atendre les necessitats socioeducatives del present i del passat. Una consideració de les possibilitats educatives del museu de l'educació i del patrimoni historicoeducatiu que remet a un horitzó cultural orientat a la formació de la consciència històrica i civil d'una comunitat, en la convicció que el coneixement historicoeducatiu ha de prendre possessió d'un plantejament esbossat ja alguns anys després de la Història Pública i acabat de portar a l'atenció del context educatiu. Es tracta d'activar un moviment transformador del coneixement que promogui processos de consciència històrica i consciència civil, elements necessaris per a la dimensió docent, en tots els seus graus. Una aposta per la remodelació de l'estudi de la història de l'educació que s'enfoca en la capacitat de qüestionar de manera històrica idees clau, conceptes, esdeveniments, materials relacionats amb la formació personal en el present i la construcció d'una professionalitat educativa orientada a millorar el canvi. En la relació amb el sistema i amb l'estructura social a la qual pertany, el museu de la història de l'educació s'identifica com un lloc de memòria mòbil, fluid precisament pel seu entrela ament amb el present i, la qual cosa emergeix en tota la seva rellevància, és l'element qualitatiu del

museu que pot traduir-se en el creixement cultural que promou en termes de professionalització de la consciència històrica.

La contribució de Lorenzo Cantatore (Universitat Roma Tre) presenta l'Escola i el Museu de l'Educació més antics d'Itàlia (MuSEd), el ressorgiment de la qual en la dècada de 1980 va coincidir amb una àmplia i profunda renovació dels estudis acadèmics en el sector. Una renovació que ha suposat la redefinició de la pròpia naturalesa del museu i ha desenvolupat una reflexió cada vegada més profunda sobre la utilitat i els mètodes de conservació i reivindicació del patrimoni historicoeducatiu, així com un replantejament del paper de l'historiador de l'escola i l'educació amb el propòsit d'una concreta realització i gestió de camins didàctics que a través d'aquest patrimoni transmetin coneixements i habilitats. La reconstrucció en profunditat de la història del MuSEd mostra que, des de la seva fundació en 1874, com a espai destinat al coneixement i aprofundiment de teories, eines i problemes de la pedagogia i l'escola, va respondre a la necessitat de formació i actualització contínua de professors. Avui, gràcies a un notable enriquiment del patrimoni i a una gamma més àmplia de propòsits, el MuSEd és un laboratori d'experimentació i comunicació historiogràfica.

L'article d'Avelina Miquel i Sara González ens planteja una interessant connexió entre la història pública i el treball realitzat per i des dels museus pedagògics, com a dinamitzadors de la història pública de l'educació. Després d'una succinta aproximació al concepte d'història pública en general i aplicada als museus en particular i un breu repàs a alguns conceptes i idees ja coneguts sobre els museus pedagògics a Espanya, es realitza un petit mostreig dels molt diferents formats d'activitats i iniciatives dels museus pedagògics a Espanya. Les investigadores defensen que la història de l'educació aconsegueix un major acostament a la ciutadania en general i a col·lectius relacionats amb el món de l'educació en particular, com pot ser el cas dels mestres, els pedagogs o els educadors socials en formació, a través de la labor desenvolupada en aquests museus. La multiplicitat de formes en què la història d'una societat, en aquest cas la història de l'educació i de la pràctica escolar, es crea, institucionalitza, difon i comprèn fa dels museus pedagògics excel·lents instruments de connexió amb diferents audiències que, al seu torn, donen vida i reinterpreten tot allò que el museu tracta de mostrar i difondre.

A continuació, Andra Santiesteban i Jaime del Rey Tapia (Universitat Complutense de Madrid) ens expliquen una nova experiència desenvolupada en el Museu – Laboratori d'Història de l'Educació «Manuel Bartolomé Cossío» en el context particular pandèmic de la primavera de 2020. La

iniciativa, relacionada amb l'univers de les imatges en moviment, va consistir en un cicle de quatre projeccions (amb els títols: «Professor Holland»; «La Llengua de les papallones»; «Les missions pedagògiques: Educació popular en la II República»; i «Waste Land»), dirigides a un públic general, que tenien per objectius despertar inquietuds sobre la història de l'educació i el patrimoni educatiu; facilitar un millor coneixement del museu en qüestió; i fomentar entre els assistents la identificació d'objectes materials o immaterials amb possibilitats museístiques.

En la línia tendent a convertir els museus pedagògics en projectes vius que ajudin a interpretar el passat per a entendre el present i projectar el futur s'inscriu el penúltim treball recollit en aquest monogràfic. Els investigadors Gloria Jové i Quim Bonastra (Universitat de Lleida) i el professor Juan Traver (Universitat Jaume I) ens presenten una proposta metodològica que parteix de les idees plantejades pel mateix Bartolomé Cossío en el marc del Museu Pedagògic Nacional creat a Espanya a la fi del segle XIX. Entre altres, que el museu serveixi al professorat com a element crític i de reflexió sobre la seva pròpia activitat i com a eina per a la comunicació i la transformació social. En tot això es va pensar en projectar l'exposició «Nou Atlas il·lustrat», amb la qual el Museu Pedagògic de Castelló intentava problematitzar, a partir de la cartografia, la realitat educativa actual. Uns anys més tard, es va generar el projecte titulat «El museu és una escola» amb la pretensió de calar en l'imaginari d'escoles, mestres i mestres per a conscienciar-los de la idea del museu com un context real d'aprenentatge. Entorn d'aquest projecte s'han desenvolupat diferents iniciatives que han intentat establir vincles entre educació, cultura, art i territori amb el clar objectiu de transformar la quotidianitat del context i vivificar els materials del fons de l'arxiu del Museu Pedagògic de Castelló.

Posa el segell final el professor Manel Martí Puig (Universitat Jaume I) que recupera en el seu treball les demandes que, a principis del segle XX, plantejaven els mestres que exercien la seva docència a les escoles de la província de Castelló per a posar en marxa el Museu Pedagògic Provincial en la capital. Martí realitza el seu estudi a través de l'anàlisi d'una nodrida col·lecció de números (451) de la revista *L'Escola*, publicats entre 1912 i 1933, i del *Butlletí d'Educació* número 4 de setembre de 1937 publicat a Castelló. El lector trobarà un text que exemplifica a la perfecció la lluita del magisteri per trobar vies per a pal·liar les mancances de la seva formació inicial a les escoles de magisteri; el seu interès per conèixer i emprar noves metodologies i per mantenir-se al corrent de les novetats nacionals i internacionals en el camp de l'educació.